

TEZE O KONSTANTINOVIĆU: DUH PALANKE U SAVREMENOJ KULTURI SRBIJE

Rezime

Iz poznatog dela Radomira Konstantinovića pod nazivom *Filosofija palanke* autor je izvukao jedanaest karakterističnih „teza“, po ugledu na Marksovih isto toliko teza o Fojerbahu. Na tome se završava svaka sličnost ova dva autora (ako ona uopšte postoji). Intencija je da se suštinske misli o duhu palanke, karakterističnom za jednu provincijalnu kulturu, sociološki promisle i prenesu u našu sadašnjost, svakodnevicu srpske kulture. U tom smislu, u članku se raspravlja o „nagonu za zatvaranjem“ koji prati duh palanke, o jakom osećanju kolektiviteta, o konzervativizmu karakterističnom za stil palanke, o povezanosti duha palanke sa plemenskom kulturom, a zatim o normativizmu, totalitarizmu, banalnosti i drugim odlikama palanačkog načina života. Moto ovoga dela, sagledan iz ugla prosečnog „palanačina“, može se sažeti u dve rečenice: Mi smo prvorodni i svevremeni i ako neko hoće promenu neka se prilagodi nama, jer – mi smo svet. Svaka aktivnost je suvišna jer ona vodi promenama, a to je krajnje izneveravanje samoga duha palanke.

Aktuelizacijom Konstantinovićeve ideje autor ovoga članka pokušava da pronađe osnovne uzroke tradicionalizacije srpske kulture, koji predstavljaju ogromnu prepreku njene modernizacije – esencijalne saglasnosti sa svetom. Želi se odgovoriti na važno pitanje: Koliko su duh palanke i palanačka svest prisutni u kulturi savremenog srpskog društva? Odgovori na ovo pitanje mogu pomoći otkrivanju prave suštine našeg sadašnjeg bivstvovanja u Srbiji, koja se nikada u potpunosti nije oslobodila naslaga palanačkog duha.

Ključne reči: duh palanke, kolektivizam, tradicionalizam, normativizam, plemenska kultura, banalnost, senzacionalnost, Srbija.

UVOD

Izvestan broj filozofa i teoretičara svrstava delo Radomira Konstantinovića *Filosofija palanke* u sam vrh teorijske misli u Srbiji, uprkos tome što je ono (najblaže rečeno) preskromno predstavljano našoj javnosti. To delo je nekako sklanjano od javnosti poput Pepeljuge koju su skrivali ispod korita da ne bi svoje rivalke ugrozila lepotom. Opet, tumačenja ovoga dela bila su ambivalentna budući da su dolazila iz tabora naizgled nepomirljivih teorijskih i ideološko-političkih struja u Srbiji. Nasuprot onima koji *Filosofiju palanke* smatraju „Biblijom“ antitradicionalizma i nedogmat-skih pogleda na našu kulturnu istoriju, na drugoj strani su se, po Nenadu

¹ bonicult@gmail.com

Dakoviću, izdvojile dve oprečne tendencije. Jednoj pripadaju predstavnici kritičke teorije društva u nas (tzv. praksisovci), za koje Konstantinovićevo delo iz jasnih doktrinarnih razloga nije preterano zanimljivo, samim tim što ne pripada marksizmu orijentisanom na budućnost², a drugu čine nacionalisti okrenuti ka prošlosti. *Filosofija palanke* se od svog prvog publikovanja (1969) do dana današnjeg, bavi sadašnjošću što je, smatra Daković, prava tragedija za ovo društvo. Po njemu, postoji jedan izrazit kontinuitet u ideološkim fantazmima komunizma i nacionalizma, ma koliko se oni, spolja posmatrano, razlikuju. Njihova zajednička ideološka matrica sadržana je u istom kolektivističkom obrascu zatvorenog društva (vidi: Jovanović, 2007). U kontekstu plemena kao „zajednice sudbine“, Konstantinović je, rekao bih, na neki način anticipirao fenomen *neo-tribalizma* koji je ušao dobrano u terminologiju savremenih teorijskih (kulturnih) studija (up. Maffesoli, 1995). Naravno, u vreme nastajanja *Filosofije palanke* još smo u stanju klasičnih „plemena u agoniji“ (Konstantinović, 2006: 12), karakterističnih za nerazvijena i tradicionalna društva, dakle milijama daleko od postmodernog koncepta „novih plemena“ kao „zajednice osećanja“.

Zbog svega toga zanimljivo je, čak paradoksalno, da jednu u suštini postmodernu, liberalnu i nemarksističku (nikako anti-marksističku) knjigu stavljamo pod naslov koji (namerno) asocira na Marksove (Marx) *Teze o Fojerbahu* (Marx, 1974). Uprkos apsolutnoj različitosti konteksta Marksovih i Konstantinovićeovih „teza“, postoje niti kritičkog mišljenja koje su im zajedničke i koje ih donekle približavaju. I najvažnije: misli iz *Filosofije palanke* jesu samo povod, a ne krajnja intencija naše analize – one su dragocene u smislu da su svagda aktuelne i da mogu pojasniti savremenost kulturne situacije u Srbiji. Naime, današnja Srbija u najvećoj meri okrenuta je konceptu koji bi se mogao nazvati „sadašnjost prošlog“ (Božilović, 2014: 21). U ovom sociološko-antropološkom eseju izdvojeno je jedanaest teza o kulturi iliti duhu palanke, baš onoliko koliko ih je i Marks izveo kritički razmatrajući filozofsko-materijalističko polazište Ludviga Fojerbaha (Feuerbach).³ Ovde i sada manje ćemo se baviti spekulativno-metafizičkim, tj. filozofskim opservacijama povodom samoga Konstantinovićeovog dela, već pre svega kulturno-sociološkim i etnološko-antropološkim problemima na koje je on ukazao, a koji predstavljaju smetnju modernizacije kulture srpskog društva i emancipacije njegovih građana. Dakle, ne radi se (samo) o novom čitanju *Filosofije palanke* već o aktuelnosti njenih misli i poruka u Srbiji danas. Traži se odgovor na esencijalno pitanje: kako i u

2 Razlike među praksisovcima su nesumnjivo postojale. Jedni su bili skloni apstraktnom mišljenju, drugi su se bavili sasvim konkretnim društvenim problemima, jedni su bili posvećeni „čistoj“ filozofiji, dok su drugi bili verzirani u pojedinim naukama koje su donosile „stručna“ znanja (sociologija, ekonomija, psihologija). Ono što je bilo zajedničko svim praksisovcima jeste da su po svojim uverenjima bili marksisti – humanisti (up. Jakšić, 2014: 91).

3 U *Filosofiji palanke* (pored ovde navedenih) postoji i mnogo drugih teza, poput one o „van-vremenskom mitotvorstvu“ duha plemena (str. 141), o totalitarizmu i njegovom nemirenju sa datim (aktuelnim) jezikom (315) ili teze o „političkom vašaru u režiji dosade“ (150). Ovih jedanaest je, smatram, dovoljno da se uđe u trag glavnim uzrocima dvovekovnih tumananja i posrtanja našeg društva na kulturnoj sceni Evrope. Videti: Konstantinović, 2006).

kojoj meri stanje konzervativnog (netvoračkog) duha utiče na zadržavanje datog društva u prošlosti, i na koji način obespravljenoš subjekta proističe iz jake zatvorenosti društva prema svetu? Odgovori na ovu upitanost vode najvažnijem pitanju: Koliko su duh palanke i palanačka svest prisutni u kulturi savremenog srpskog društva?

Pošto se *Filosofija palanke* ima smatrati knjigom o srpskoj sadašnjosti, „teze“ izvučene iz ovog dela sa dubokomislenim i dalekosežnim porukama poslužiće nam da promislimo aktuelnu kulturnu, socijalnu i političku situaciju Srbije, sa namerom da kulturu srpskog društva situiramo na mapi moderne evropske kulture. Još jednom, analogije Konstantinovićevih i Marksovih misli su površinske, asocijativno-anegdotske i nemaju nikakvu zajedničku ideološku konotaciju.

TEZE

1

Palanka je naša sudbina.

2

Duh palanke ovaploćen je u nagonu za zatvaranjem (strahu od sveta).

3

Za održanje duha palanke neophodna je pasivnost (konzervativizam).

4

U stilu palanke oličeno je jako osećanje kolektiviteta (duh jedno-obraznosti).

5

Kao tipičan duh tradicionalizma, palanački duh snažno se protivi vremenu.

6

Život je rutina, a svaki preobražaj smrt.

7

Duh palanke rođen je iz plemenske kulture (i *vice versa*).

8

I čovek i Bog zatvoreni su u normu.

9

Banalnost je prvo načelo ništavila.

10

Svet je senzacionalan jer je palanka nesenzacionalna (banalna).

11

Iskustvo nam je palanačko.

AKTUELIZACIJA I EKSPLIKACIJA TEZA

14

Ad 1. Sociologija ne istražuje sudbinske zakone niti smatra da oni postoje. Ona ne priznaje fatalizam niti veru kao objektivno merljive činioce. Međutim, sociolog ne može ostati slep pred činjenicama određenih kultura na Balkanu u kojima pitanja sudbine, proročanstava, predskazanja i praznoverja imaju ulogu oblikovanja nacionalne svesti i identiteta. Takvi iracionalni, afektivni i mistični faktori najčešće su indukovani od strane autoritarnih vlasti i političkih vođa, opsenara i silnika koji tim putem, za sopstvene interese, manipulišu javnošću. U tom smislu Konstantinović navodi čuvenu mantru promotera palanačkog duha da je *palanka naša sudbina* i naš (zao) udes. Njome se opravdava nepromenljivost naše društvene situacije, a posebno uzaludnom smatra se svaka praksa koja ide u susret promenama i značajnim preokretima. Duh palanke pokušava da ovaj udes preobrazi u svoju privilegiju time što će zaboraviti istoriju i ovekovečiti se u samom sebi, rečju – ostati s onu stranu vremena. Vreme je, veli autor, s druge strane brda, tamo gde počinje „haos apsolutno-otvorenog sveta“ (Konstantinović, 2006: 5). Pošto je Srbija naša palanka, naš svet koji „nije ni selo ni grad“, onda naš duh izmiče vremenskoj određenosti i „zaboravljen od istorije“ postaje, kako izgleda, naša sudbina. Tako je bilo pre (sada više od) dvesta godina, tako je i danas.

Biti palančanin znači biti uklopljen u kolektivni obrazac, pristati da budeš ne subjekt već „objekt okamenjenog sveta“ i jednom za svagda rešiš pitanje svog individualiteta i identiteta (Božović, 2002: 34). Slobodan Jovanović je imao druge terminološke alternative za ono što je Konstantinović zvao duhom palanke, a jedna od njih prepoznatljiva je kao *duh čaršije*. Vlasnik toga duha iliti stila života opsednut je materijalističkim vrednostima, apsolutno nezainteresovan za ugled i „moralnu nadmoćnost“ koju sobom nosi kultura. Duh čaršije dovodi do „kvarēja naravi“, a jedan od njegovih vidljivih znakova je i pojava *poluintelektualca*, „čoveka koji je uredno, pa čak možda i s vrlo dobrim uspehom svršio školu, ali u pogledu kulturnog obrazovanja i moralnog vaspitanja nije stekao skoro ništa“. Tom „diplomiranom primitivcu“, koji nije „omekšan kulturom“ školska diploma poslužila je samo kao „ulaznica u krug inteligencije“ i dala mu preterano visoko mišljenje o sebi samom (Jovanović, 2005: 50–52).

Na ovaj način je Jovanović pisao o našem nacionalnom i kulturnom obrascu „između dva rata“. Znanje i iskustvo nas uveravaju da su ta pravila kulturnog i moralnog života postojala u Srbiji i pre tih ratova, a postoje i danas. Naravno da je danas sve to dobilo savremenu i sofisticiranu verziju, ali, kako bi se reklo prepoznatljivim srpskim žargonom – sve je to isto, samo u drugom pakovanju. Savremeni poluintelektualac je progresivniji od svog pretka – da bi diplomirao, on danas i ne mora da ide u školu! Partokratija kao oblik vladavine je toliko napredovala da je pripadnost partiji na vlasti postala ulaznica za dobijanje raznoraznih diploma. U poslednje vreme čak diploma srednje škole postaje nedovoljna. Sada je postalo „in“ biti master nečega, dok najambiciozniji (čitaj najnezajajljiviji) postaju doktori nauka. Reč je o lažnim doktorima jer su takvi ljudi ili završili lažne fakultete (najčešće privatne) ili su „na protekciju“ dobili doktorske diplome. Teško

da bi Jovanović bio ponosan na svoje potomke, od kojih većina pripada najvećoj partiji i živi u prestonici koja je ništa više do jedna velika palanka iliti čaršija. Spisak osobina koje se mogu pripisati „mentalitetu naših ljudi“ postaje kompletniji ako se ovde navedenim pridodaju *inaćenje* kao sklonost da se nešto uradi na svoju ruku bez obzira na štetnost postupaka, pa i njihovim poraznim ishodom (Jovanović 2008: 111), te *udvorištvo* (podaništvo) i laskanje kao udvorička strategija prema vlastima i vlastodršcima, zarad lične koristi (Jovanović, 2008: 186–187).

Imajući u vidu ukorenjenost i kontinuitet ovakvih kulturnih obrazaca i stilova života u Srbiji, Konstantinović je bio u pravu kada je konstantovao da je palanka naš usud.

Ad 2. Kada je autor *Filosofije palanke* pisao o „nagonu za zatvaranjem“, on je aludirao na to da u palanačkom svetu postoji tipičan palanački duh u kome vlada neopisiv *strah od sveta*. Od silnog straha Srbija ne može prekoračiti sopstveni prag. Njen duh se protivi otvaranju, navodno, zbog raznoraznih svetskih sila i nepravdi, usmerenih prema oduzimanju njenih nacionalnih posebnosti. U stvari, dodajem, strahuje se od poređenja sa svetom: patimo od kompleksa da neko nije pametniji od nas, ili lepši, ili hrabriji, ili kreativniji... U „svetu idealno-zatvoreno“, u apsolutnoj samoci i izuzetosti od drugih, mi smo sami sa sobom, sigurni u sebe poput kraljice pred ogledalom iz bajke o Snežani i sedam patuljaka – tu smo i najpametniji, i najlepši, i najjači. U svetu palanke ispoveda se „religija zatvorenosti“, kompatibilna samotnom društvu. U toj religiji je vrhovnik bog jedinstva, a antitetička sila zatvorenom svetu je apsolutno-otvoreni svet kao „zlo apsolutne otvorenosti“. Nema zemlje u kojoj taj duh nije moguć, pa otuda pitanje: ne znači li da, ako je svet *palanački*, i palanka isto tako nije *svetska* (Konstantinović, 2006: 5–6)?

Zbog „nagona za zatvaranjem“ („izuzimanja iz vremena“, „straha od sveta“) naš život ovde i sada kreće se u koordinatama goreopisanog sveta palanke. Konstantinović je još u kasnim šezdesetim prošloga veka anticipirao (da izbegnem reči predvideo ili proreкао) taj naš račji hod, pogubnu retradicionalizaciju, nacionalnu aroganciju, ksenofobiju, egoizam i provincijalizam. Palanačka kultura kao kultura izolovanosti od sveta ima poznatu i dobro uhodanu putanju: palanački duh – nacionalizam – nacizam. Taj „duh jedno-obraznosti“, udružen sa „duhom gotovog rešenja“, rezultuje jakim osećanjem kolektiviteta (sociološki nivo) ili sabornosti (religiološki nivo) i predstavlja opšte mesto današnje kulturne situacije u Srbiji, ma koliko se ona trudila da se prikaže u drugačijem svetlu (Božilović, 2014: 113). To je ona barbarogenijska, antievropska i antisvetska Srbija kakvu Konstantinović i poklonici građanske, tzv. Druge Srbije, nisu podržavali. I nije nikakva uteha, a još manje opravdanje to što Srbija nije usamljena u svojoj nacionalističkoj pohoti. Balkan je dobro poznat kao mesto u kome se kultura shvata i doživljava kao „tvrđava nacionalnog bića“, kao region „napola civilizovan“, čija se nerazvijenost i nedovršenost pretvaraju u njegov ontološki status, u njegovo biće (vidi: Čolović, 2014: 5, 93).

I današnja, postpetooktobarska Srbija živi u strahu – od sveta, od promena, od modernosti, od urbanosti, uređenosti i još kojekakvih drugosti. Taj strah, rekosmo, postoji odvajkada. On je sada dodatno politički pro-

gramiran, proizveden od vlasti i sličan je plamenu koji se vekovima održava zarad opstajanja na vlasti od građana otuđenih vladajućih grupacija. Poznato je da strahovi uvek proizlaze iz nesigurnosti u sebe, a nesigurnost porađa neodlučnost. U našem slučaju: jesmo li za Zapad ili za Istok, za Evropsku uniju ili za Rusiju, za demokratiju ili za autokratiju, za slobodno (otvoreno) društvo ili za centralizam i egalitarizam? Razapeti smo između dva kulturna modela: tradicionalnog (konzervativni) i univerzalističkog (kosmopolitski) uzaludno praveći balans između umišljene duhovne samoniklosti (u kojoj tavorimo) i interkulturnog dijaloga sa svetom (kome, navodno, težimo). Strah i neodlučnost vladajuće oligarhije odveli su nas na treći put široko otvorivši vrata pseudofolklornoj populističkoj kič kulturi (Петровић, 2016: 229).

U iracionalnom, često neopravdanom strahu od sveta, kod nas kao reakcija nastaju odbrambeni instinkti zaštite od samo nama vidljivih opasnosti. U tu svrhu pojavljuju se „čuvari“ tradicije i identiteta. Nekada je to bila plemenska misija mudraca i sveštenika (Gidens, 2005: 67), a danas kod nas na scenu stupaju političari, nacionalističke stranke i razni biznismeni (mahom ratni profiteri). Mešavinom kvazi-političkog i naci-religijskog, kultura društva uvodi se u stanje prividne duhovnosti. Dolazi do tumačenja po kojima se osnovna funkcija kulture sastoji u čuvanju i održavanju tradicije, jezika, običaja, verovanja. Kao kulturni konzervativci i estetski banauzi, gospodari naših života ne shvataju da kultura ne postoji samo radi hermetizacije/konzervacije postojećih vrednosti, već pre svega radi stvaranja atmosfere za stvaranje novih vrednosti, onih koje su u skladu sa savremenim trendovima u svetu. Očajnička potreba za odbranom identiteta (pravoslavlja, ćirilichnog pisma i slično) uvodi kulturne prakse u svet vojne i policijske države koja će nas „braniti“ od stranih uticaja. Koristi se tradicionalistički diskurs po kome je socijalni status individue unapred i strogo fiksiran. Dok promoteri palanačkog duha identitete čuvaju u „kavezima kulture“, u isto vreme savremena demokratska društva dopuštaju igre identitetima i punu slobodu njihovog izbora (Božilović, 2014: 117–118).

Teze o Konstantinoviću sukcesivno se nastavljaju jedna na drugu, a na delu je konzervativni model koji gori od želje za održanjem palanačkog duha u čijoj osnovi leži naš raskid sa svetom.

Ad 3. Zbog nagona za zatvaranjem i straha od sveta našoj Palanci nije preostalo ništa do – pasivnost. Kada sebe izuzmete iz vremena i kada vam prošlost postane dovoljna za življenje u sadašnjosti, onda je prošlost sve: i juče, i danas, i sutra. A za to nisu potrebne niti nove ideje, niti inicijative, delatnost i akcija. Vi imate svoj svet, u vašoj uobrazilji ulepšan, naknadno fetišiziran i jedini za koji znate. Ne trebaju vam ni putovanja, ni nova saznanja, ni saveti raznoraznih stranaca kada ste odabrali da ne izlazite iz vlastite čaure. Čitav univerzum bivstvuje tu, u vašoj Palanci. Jer, vi ste „narod najstariji“.

Oni koji su zatvoreni u *svoj* svet teže da se svet preobrazi u svet palanke – veli Radomir Konstantinović. I poentira: Na toj ideji počiva „stav svesnog konzervativizma, koji se ne zasniva na kritici sveta, na osećanju sopstvene prvorodnosti“. Polazeći od toga, logično je misliti da da se svet odrodio od svoje prvašnje sudbine. Svet je, dakle, odrod a ne ja (up. Kon-

stantinović, 2006: 6). Deluje paradoksalno, ali ispada da se iz nesumnjivo konzervativnog stava rađa palanački duh kao *jedan delatan duh*. On je samo pasivno delatan jer na svoj način, palanački, pokušava da akciji suprotstavi pasivnost. Filozofski rečeno: on jeste i protivni se onome što nastaje. Aktivnost se ne dopušta jer bi time duh palanke bio izneveren, preobražen. Moto ovakvog delanja mogao bi da glasi: Ne sme biti preobražaja! Potrebna je pasivnost, prepuštanje onome što jeste. A to je već svojevrsna delatnost, „jedna negativna delatnost“. Važno je pasivnost shvatiti kao izbor volje, a njen jezik (neradom, nepreduzumljivošću) takođe kao jezik voljnog opredeljenja (Konstantinović, 2006: 6–7). Rođeni u zatvorenom svetu – uvek u zatvorenom svetu.

Palančanin je anticipirao Marksa još dok se ovaj nije ni rodio. I on je o ljudskoj delatnosti mislio najlepše, samo obrnuto od tvorca materijalističke dijalektike. Rečju, kritikujući Fojerbaha, Marks mu je zamerio što ljudsku delatnost nije shvatao subjektivno, kao „predmetnu delatnost“ (teza 1), što nije dopreo do istine da ljudi svojim delanjem menjaju okolnosti (teza 3) i zato što čulnost nije shvatao kao konkretnu, *praktičnu* ljudsko čulnu delatnost (teza 5). Marks je Fojerbaha edukovao tako da izbegne misticizam time što će racionalno rešenje naći u ljudskoj praksi, jer društveni život nije mističan već „bitno praktičan“ (teza 8) (Vidi Marx, 1974: 455–457).

Tumačenje duha palanke proishodi iz idealizma, ali ne onog veberovski racionalnog već mističnog i jedno-obraznog Taj duh održava se isključivo pasivnošću iliti „negativnom delatnošću“. Konzervativistički pogled na svet je jedina garancija da uvek ostanete svoj na svome, da nikad i ništa ne promenite, da se modernizujete tako što ćete se još više tradicionalizovati, da svoju tradiciju branite verom i oružjem, a ne kulturom i prosvetivanjem (suprotno od onoga što govoraše učeni Dositej), da svaku promenu smatrate životno i istorijski rizičnom, a svaki preobražaj izneveravanjem svojih predaka. Na taj način Srbija uspeva, kao retko koja država, da ostane verna precima i zauvek dužna potomcima. Iz toga duha nastala je palanka koja nikad nije izašla iz opanka.

Ad 4. Palančanin je jedan stav i jedan stil – veli Konstantinović. To će reći da on nije pojedinac na personalnom putu. Verniji je palanci nego samom sebi jer se njegova ličnost gubi u opštem pojmu palanaštva. Jako osećanje stila kod palančanina proizlazi iz prejakog osećanja *kolektiviteta*. Sve ovo odlično pristaje duhu jedno-obraznosti koji ima veoma određenu formu. Stilizovan po obrascu kolektivne volje, palančanin je sklonjen u sigurnost opštega. Sve što je lično (individualno) nepoželjno je i zato je važnije držati se ustaljenih običaja nego biti ličnost. Ukratko: stil je sve, čovek je mnogo manje, a bilo kakva stilska polivalencija je, za palanački duh, čisto otelovljenje kakofonije, „muzika samog pakla“ (Konstantinović, 2006: 7).

Važnost duha kolektivne volje poriče svako „ja“ i ličnu odgovornost. Palanački duh je duh „nad-ja“; on je suprotstavljen svemu individualnom, to će reći originalnom, kreativnom, posebnom. Pojedinac je prolazan, dok je stil nad-smrtan, van-istorijski i protiv-vremen. „Ruka palanačkog duha jedno-obraznosti“ ne priznaje vreme i s gorkim ponosom prihvata udes anahroničnosti i pratećeg siromaštva (Konstantinović, 2006: 12).

Poricanje individualnosti i hipertrofiranje kolektiviteta kao datosti, usuda, projektuje se na plan identitetskog oblikovanja stvarnosti. S obzirom na to da personalni identitet (samoidentitet) podrazumeva postojanje svesti o samom sebi kao različitom od svih drugih, on je neprihvatljiv identitetskom samoviđenju palančanina. *Palanački identitet* (nazvaćemo ga uslovno tako) u srpskom društvu kolektivne volje, duha i iste takve svesti, jeste izdanak, pre svega, etničke identifikacije.⁴ Na nivou kolektivnog identiteta „mi“ se pojavljuje kao izraz partikularne/etničke zajednice. U etničkom kontekstu „ja“ i „mi“ se konstituiše putem našeg isključivanja „drugog“. U multietničkom društvu, u posebnim okolnostima zaoštrenosti međuetničkih odnosa, „ja“ i „mi“ se nalaze u antagonističkom odnosu, kojom prilikom sve što je različito i drugačije postaje neprijateljsko (Golubović, 1999: 80). Na kraju, u tzv. fluidnom društvu, piše Zigmunt Bauman (Bauman), pojedinac se našao „pod opasodom“, a individualnost je upala u mrežu jedne nerešive kontradikcije. Njoj je društvo potrebno i kao „kolevka“ i kao „određenje“. Ko god traga za sopstvenom individualnošću, a pri tom zaboravlja ili ne uzima za ozbiljno tu istinu, suočiće se sa mnoštvom frustracija. Individualnost je zadatak koji društvo individualaca zadaje svojim članovima, a taj zadatak je protivrečan i uistinu ga je nemoguće ispuniti. Biti pojedinac znači biti različit od bilo koga drugog. A baš ti isti drugi („društvo“), od kojih ne možete a da se ne razlikujete, vas podstiču na to da budete različiti (vidi šire: Bauman, 2009: 25–29).

Savremeno srpsko društvo nije napustilo kolektivni kulturni obrazac. Palanka, ne kao geografski pojam već kao stanje duha i način života, idealan je izbor onoga društva koje se prema svetu odnosi sa osećanjima nelagode, straha, odvratnosti i gnušanja, kao prema nečem tuđem, neprikladnom duhu i tradiciji takvoga društva. Srpsko društvo tipičan je primer zajednice koja bi prihvatila svet samo pod uslovom on bude oblikovan po njenoj volji. U Srbiji kao jednoj velikoj Palanci identiteti se doživljavaju kao nešto predestinirano i nepromenljivo, dok se u svetu zapadne kulture i civilizacije zna da je identitet stvar izbora, političke volje, konstrukcije i strategije. On nije skup fatalnih ograničenja, nego pre jedan širok pojas mogućnosti (Čolović, 2014: 26). Eventualnom promenom identitetske strategije, Srbija bi tek stvorila šansu da se pridruži evropskom civilizacijskom krugu, kome za sada samo geografski pripada. U tom smislu ne treba potceniti Drugu Srbiju čije su pristalice opredeljene za evropske integracije i demokratski sistem vrednosti. Međutim, činjenice (konkretno rezultati izbora u Srbiji poslednjih godina) pokazuju da je većinski deo stanovništva prožet duhom jakog tradicionalizma i palanačkog provincijalizma⁵. Stil

4 U vreme kada je napisana *Filosofija palanke* identitet kao fenomen još nije bio diskurzivno zasnovan, niti značajno korišćen u literaturi. Tada su u upotrebi bili pojmovi koji su se odnosili na kolektivna stanja svesti pojedinih društvenih grupacija. Oni su približno obuhvatali sadržaje pojma identiteta (socijalnog, nacionalnog, kulturnog), a imali su različite nazive: duh naroda, nacionalni karakter, kulturni karakter, narodni mentalitet, kolektivna svest ili arhetip.

5 Oštra podeljenost srpskog društva pokazuje da krucijalna pitanja daljeg razvoja Srbije ostaju otvorena i da ima dubinskih neslaganja u suštinskim pitanjima kao što su tranzicija, privatizacija, strane investicije, evroatlantske integracije, pravna država, tržišna privreda i drugo (Stojanović, 2010: 59).

palanke u Srbiji žilavo se opire promenama i pokušajima modernizacije društva.

Ad 5. Kao što je kolektivism drugo (ružno) lice individualizma, isto tako je tradicionalizam lošija varijanta modernizma. Opet, poznato je da kolektivism ide uvek pod ruku sa tradicionalizmom. Nimalo slučajno, Konstantinović smatra da je *duh tradicionalizma* jedan od osnovnih izražaja palanačkog duha. Jedna od bitnih odrednica ovoga duha jeste jako osećanje istorije, koje je u suštini delo van-istorijskog a ne samo neistorijskog (ili protiv-istorijskog) duha. U prvi mah izgleda nelogično, ali palanka se inače gubi u moru nelogičnosti i protivrečnosti. Reč je o sledećem: palanka je „večna“, njen konzervativan duh jeste „duh koji se protivi vremenu“, koji sačekuje budućnost svojom vernošću postojećem, ali koji ima istovetan stav i prema prošlosti. Ovaj anti-istoričan duh hoće prošlost kao svoju potvrdu i zbog toga je odbija. U njemu je najjače osećanje „svevremenosti sopstvenog stila“ u kome on zatvorenost doživljava kao stvar svoje prednosti i, naročito, svoga sopstvenog izbora, a ne kao stvar tuđe osude (Konstantinović, 2006 8–9).

Palanački duh tradicionalizma se najlakše prepoznaje u nacionalnom egoizmu i oholosti jer i duh nacionalizma hrani se i živi od isključivosti i (samo)zatvorenosti. Osećati se „svevremenim“ znači nemati potrebu za promenama, nemati sluha za drugoga, niti „hvataći korak“ sa svetom. I opet asocijacija na Marksa, koji u 11. tezi o Fojerbahu izriče sjajnu i upečatljivu, moglo bi se reći revolucionarnu misao: „Filozofi su samo različito tumačili svet, ali stvar je u tome da se on *izmeni*“ (Marx, 1974: 457). U verziji palanačkih „filozofa“ stav prema svetu i njegovoj promeni mogao bi izgledati ovako: Mi smo prvorođeni i svevremeni i ako neko hoće promenu neka se prilagodi nama, jer – mi smo svet. Svaka aktivnost je suvišna jer ona vodi promenama, a to je krajnje izneveravanje samoga duha palanke. Protok vremena i vremensko distanciranje u palanačkoj verziji najbliži su značenju koje sadrži sintagma *naturalizacija vremena*, a koja pokazuje da u razvoju ljudskog društva/kulture deluju prirodni zakoni (Čolić, 2006: 16).

Idealan izgovor za život izvan vremena i beg od sveta jeste navodni povratak tradiciji⁶. U Srbiji devedesetih smišljen je obrazac koji je demonstrirao umeće postanka svetskom periferijom. Taj kobajagi povratak podrazumevao je povampirenje kvaziepske, mitomanske i folklorne svesti. Suštinski, to je bio jedan, kako bi rekao Ratko Božović, netvorački oblik arhaizacije, anahronizam kao priprema za varvarstva predmodernog društva, besmisleno vraćanje istorije unazad (Božović, 2002: 41–42). Nije čudno što su vlasti tih godina u sankcijama koje nam je nametnuo gotovo sav civilizovani svet nalazile faktore prednosti našeg društvenog razvoja i napretka!? Iz takvog(ne)uma progovorio je naš iskonski duh palanke, konzervativan, beskompromisan, netolerantan, isključiv i nepomirljiv. Tada nam se, veli ovaj kulturolog, dogodio i „uspon banalnosti“: kultura je ta-

⁶ Retradicionalizacija ili revitalizacija tradicionalizma je vidljiva preko oživljavanja prošlosti i istorijskih mitova, favorizovanja kolektivism umesto individualizma, uspostavljanja vrednosti opterećenih sadržajima insitucija iz autoritarnog sistema. Povratak na tradicionalizam po pravilu zaustavlja reforme i modernizaciju društva (Božilović, 2014: 99).

vorila u atmosferi krize koju su pratili mitotvorni nacionalistički delirijumi sa žestokim populizmom; prostaštvo kulturne periferije stiglo je do velikih gradova i ugrozilo krhki urbanitet; u naš život je „umarširao“ ruralni, folklorni duh, a u estetici svakodnevlja dominirali su vulgarnost i mržnja (Božović, 2016: 263).

Koreni našeg shvatanja sveta i nas u njemu su daleki i dubinski. Nije tajna da u Srbiji više od dvesta godina traje borba za modernu državu, a da su nekadašnji problemi vitalni i dan-danas. Ni tada, kao ni danas, Srbija nije bila spremna da primeni reformske poteze razvijenih evropskih zemalja i tako ubrza svoj izlazak iz predmodernog stanja. Nespremnost srpskih zakonodavaca da putem pravnih mera načine inovacioni pomak ka sveukupnoj modernizaciji u suštini je bio doprinos konzerviranju kvazifeudalnih društvenih struktura. Glavnu prepreku modernizaciji srpskog društva predstavljala je dihotomija između stepena razvoja društva i nacionalnog programa. Snagom ideologije, uvek je nacionalni koncept stavljan ispred koncepta razvoja (Stojanović, 2010: 74). Antimodernizacijski talas nije zapljusnuo samo obalu vladajućeg sloja, već je, poput nekakvog cunamija, prekrrio čitavu društvenu strukturu. Faktat je da su i „ljudi iz naroda“ u svoj karakter urezali tipično ropske osobine (poslušništvo, podaništvo, neiskrenost, ulizištvo, te nedostatak empatije za drugog, surovost i nasilništvo). Sve ovo skupa podseća na onog psa koji beznadežno juri svoj rep. Suštinski, Srbija je zatvorila krug i čini se da iz njega nema izlaza.

Danas je na delu lažna evropeizacija srpskoga društva, otvaranje nekakvih poglavlja za pridruživanje Evropskoj uniji, kvazidemokratija i praktično nepoštovanje/nesprovođenje usvojenih zakona – sve to stvara privid razvoja i napretka zemlje i približavanje „evropskom putu“. Tog puta ne može biti dok se on ne iskristališe u glavama ljudi, a pre svih onih koji su na vlasti. Čini se da je elita svesno kočila reformu društva, u strahu od cene koju će platiti promenama. Kod nje je uvek postojala prikrivena strepnja da bi modernizovano, evropeizovano društvo izgubilo patrijarhalni identitet koji je bio neophodan za održavanje „herojskog kodeksa“ (Stojanović, 2010: 57). U društvu palanačkog duha, kakvo je srpsko društvo, tradicionalizam kao okamenjeno stanje palanačke svesti je uvek pobeđivao tradiciju kao riznicu stvorenih vrednosti na kojima je moguće stvarati nove vrednosti. Po svim navedenim parametrima Srbija je i danas pretežno patrijarhalno društvo sa okamenjenim i nepromenljivim kulturnim obrascem. Sledeći podelu Levi-Strosa (Lévi-Strauss) na „topla“ i „hladna“ društva, ona pripada ovom drugom tipu jer nije izložena potrebnim istorijskim i socio-kulturnim promenama (up. Јовановић, 2008: 60).

Za konzervativce je „bolje ništa ne raditi“ nego „nešto raditi“, piše Endru Hejvud (Heywood), jer je taj princip vlastodršcima sigurna garancija za očuvanje poretka (Hejvud, 2005: 78). Njihovo gledište daje pristanak životarenja u baruštini. Individualnost, kreativnost i inicijativa su temeljne odrednice slobode, ali za konzervativce te osobine predstavljaju veliku opasnost jer vode promenama. Stoga je konformistički život prepun privida i lažne sigurnosti. Tradicionalizam, konzervativizam i palanački mentalitet, dakle, nisu srpski specijaliteti. Njih je bilo i biće ih, manje ili više, u svim društvenim zajednicama i svim sistemima. Međutim, za ra-

zliku od drugih oni se kod nas brižljivo neguju i održavaju. Otpor prema inovacijama oduvek je postojao u tzv. primitivnim plemenima. Francuski etnolog Lisjen Levi-Bril (Lévy-Bruhl) je otkrio jedan oblik mržnje kod primitivaca, koji je nazvao *mizoneizam* (mržnja prema novom). Ovu pojavu objasnio je direktnom posledicom konzervativizma i „tiranskog konformizma“ (Lévy-Bruhl, 1998: 305), a ona nije strana ni današnjim društvima, pogotovu onima na Balkanu.

Tradicionalizam i autoritarizam javljaju se kao prepreke modernizacije, i ako je palanački duh uopšte prema nečemu otvoren, onda je to u slučaju ova dva procesa. Srpsko društvo može krenuti putem napretka tek pošto u sebi pobedi monstrume ovih „izama“. Sociološki gledano, tradicionalizmu pripadaju predindustrijska društva sa ustaljenim načinom proizvodnje, nedovoljnom produkcijom dobara, jakim srodničkim vezama i ograničenom prostornom pokretljivošću. Sa kulturološke strane, značenja tradicionalizma karakteriše nekritička svest prema tradiciji i njena instrumentalizacija u političke svrhe, potpuno oslanjanje na prošlost i odbacivanje modernih civilizacijskih ideja (individualizam, lična prava i slobode), zatim forsiranje kolektivističkog duha i slično. Tradicionalna srpska kultura, koja ima seljačko poreklo, teško se oslobađa patrijarhalnog načina života i ostalih naslaga tradicije stečene vekovnim ropstvom u Osmanskoj imperiji (Čupić, 2014: 116–117). I pluralizacija političkog života danas nalazi se pod velikim pritiskom tradicionalizacije koja predstavlja gotovo nepremostivu branu stvarnom uvođenju liberalnih ideja i kulturnih inovacija iz razvijenog sveta. Na nivou čitavog društva – povratak nasleđu tradicionalne kulture (retradicionalizacija) predstavlja prepreku razvoju tržišne privrede, demokratije i struktura civilnog društva (Rot, 2012: 17).

Autoritet i autoritarnost su, takođe, od početka formiranja srpske nacionalne države, predstavljali veliku prepreku promenama i modernizaciji srpskog društva. Pogled u prošlost našega društva pokazuje da je ovde rušena jedna autoritarna idolatrija da bi se još jačom energijom uspostavila druga. Kulminacija autoritarnosti, populizma i jeftine demagogije dostignuta je dolaskom na vlast Slobodana Miloševića, a i danas imamo recidive takvih odnosa u društvu. Aktuelna vlast koristi se pritajenom represijom. Služi se pretnjama i povremenim nasiljem, dok javnu scenu preplavljaju senzacije pomoću kojih se simulira sloboda mišljenja, istupanja, govora i delovanja (Čupić, 2014: 122–123). Dok se Srbija nalazi u triangu: *kolektivizam – tradicionalizam – autoritarizam*, palanka će biti njen vlastiti stil i kulturni izbor, a njeno vreme biće večno.

Ad 6. Palanački duh predstavlja se kao zaštitnički jer nudi sigurnost u sklonjenosti u rutinski stil i stilizovanu rutinu. Ovako izrečena teza čini se rogobatnom i nejasnom dok se ne prodre u njenu suštinu. A ona je u sledećem: palančanin je čist, a svi *drugi* koji su napustili svet palanke su ružni, prljavi i zli. Život je u palanačkom diskursu stvar rutine, koja obezbeđuje sigurnost. Duh palanke ukazuje se kao duh mira i anđeoske čistote, dok je svako tvoraštvo prljavo i rizično. „Između čistote i rutine vlada znak moćne kauzalnosti koja, ponekad, ide do same istovetnosti, tako da bismo o rutini smeli govoriti, pre svega, kao o čistoj rutini a o čistoti kao *rutinskoj čistoti*“ (Konstantinović, 2006: 10).

Svetom palanke vlada kult čistote, kako u stvarima materijalnog okruženja, tako i u sferi ideala moralnih vrednosti. U ekstremno konzervativnom diskursu svaki preobražaj predstavlja izvesnu smrt, propadanje i nečistoću. Da bi se postigao duh *idealno čiste nevinosti* (!?) mora se biti veran svemu što je „staro“ i „starinsko“, svemu što je bilo, što jeste i što treba da traje – da preživi, neprestano čuva, neguje i obdelava. Ako se počne od toga da je jedno-obraznost nevina, onda i povratak u palanku predstavlja povratak u izgubljenju čistotu (Konstantinović, 2006: 10). Sve rečeno poprma religijsku dimenziju. U iskazane istine mora se verovati, u njih ne treba sumnjati, one se ne smeju kritikovati. Palanka nam je podarila život koji ne treba popravljati i menjati. U tom smislu, svest o palanci kao metafori večnosti i čistote ima karakter religijske dogme.

Pošto je palačanin uklopljen u kolektivni obrazac, njegov identitet je unapred određen. Zavisao od palanačkog iskustva i zatvoren u palačački svet, on je definitivno napustio ambiciju da sebe vidi kao subjekta. Stil palanke kao obrazac kolektivne volje navodi palačanina da odustane od traganja za svojom individualnom razlikom, koja bi ga vodila do samosvojnosti kao neponovljive ljudske samopotvrde (Božović, 2002: 35). Ovim činom čovek palanke prihvata život kao rutinu, a svaki preobražaj doživljava kao pretnju i – sigurnu smrt.

Ad 7. Plemensku kulturu Konstantinović nalazi pre svega u odbacivanju stroge individualnosti i preferiranju sistema uopštavanja („Ne umire čovek, već umire čovek X“). Odatle i vernost ka „preživljavanju sopstvenim uopštavanjem“, koja umesto reči ‘čovek’ koristi reč ‘pleme’. Duh palanke, prema tome, izrazito je plemenska tvorevina koja poništavanjem pojedinačnosti vodi stilu kao preživljavanju uopštavanjem. Po njenoj naglašenoj vernosti jedno-obraznom, uopštavajućem stilu kao čistom poricanju svake pojedinačnosti, palanka („čardak ni na nebu ni na zemlji“, „ni selo ni grad“) iskazuje genetsku vezu sa *plemiskim selom*. U tom i takvom „selu“ postoji jak otpor i velika netrpeljivost prema strancima. Klod Levi-Stros je utvrdio da se nije bez razloga govorilo kako se „za primitivna društva granice čovečanstva poklapaju sa međama plemenske grupe, izvan koje ona vide samo strance, to jest prljave i grube podljude, ako ne čak i neljude“. Međutim, on upozorava da je jedna od osnovnih funkcija totemskih klasifikacija da razbije tu zatvorenost grupe u samu sebe i pomogne stvaranju pojma koji približno odgovara pojmu čovečanstva (Levi-Stros, 1966: 203). Tu se mogu praviti približne analogije sa nekim današnjim društvima, recimo balkanskim ali i drugim. U vreme sveopšte planetarne komunikacije, veli Božović, mi smo uspeli, uprkos svetskim trendovima, da ispisujemo arhaičnu i plemensku istoriju (Božović, 2002: 41).

Duh palanke kao plemenski duh nema svest o pojedinačnom, niti svest o vremenu. On nadživljava pojedinačnost ili smrt; protivi se svakom pokretu, pa zato stil za njega nije proces, već statičnost. Ipak, mora se istaći da plemenska svest nije bilo koja svest – to je *svest plemena u agoniji*, plemena koje je napustilo sebe i pokušava sebi da se vrati. Pisac kaže da ona ima samu sebe protiv sebe (Konstantinović, 2006: 15).

Elemente plemenske svesti možemo prepoznati i u našoj sadašnjoj kulturi.⁷ Nisu nam strane pojave kao što su mističnost, obožavanje predaka, divinizacija vođe, egalitarnost, mitomanija i praznoverje. Ako plemensku svest, kao slabo diferenciranu, uslovno nazovemo primitivnom (što je legitimno, ali ne i najsrećnije rešenje) onda i o današnjim ljudima možemo govoriti kao o *savremenim primitivcima* (Božilović, 2014: 76). Mnogi postulati Levi-Brila neutemeljeni su i stoga s pravom kritikovani i opovrgavani. On je kod „divljaka“, neopravdano, zapazio nedostatak ideja ili odsustvo razmišljanja, ali u ponečemu je bio u pravu, naročito ako to vidimo i kod naših savremenika i političkih vođa. U Srbiji su, recimo, političari tradicionalističkog, tzv. starinskog kova i dalje skloni da u duhovima vide predmet obožavanja (slavljenje svetaca) i da mrtve pretvaraju u pretke. Veoma aktuelnim se čini kad urođenici koje je ispitivao poznati francuski etnolog kažu: „Naši nas preci vide“. A zatim im se mole jer smatraju da oni predstavljaju više sile. Za sve što je neobično, slučajno, upadljivo i nepredviđeno, oni smatraju kao delovanje okultnih snaga (Lévy-Bruhl, 1998: 65)! U Srbiji se, recimo, i danas nekakvi vidovnjaci, lažni proroci i predskazatelji, poput Tarabića, smatraju prilično pouzdanim prognozerima našeg budućeg razvoja i sudbine. Takozvano Kremansko proročanstvo mnogi doživljavaju ozbiljnije od egzaktnih naučnih rezultata. Ideja da ljudi mogu napredovati samo unutar kulture njihovih predaka predstavlja glavnu karakteristiku romantičarskog nacionalizma XIX veka i, ako je za to vreme bila razumljiva, danas je ona problematična i više nego anahrona.

Ad 8. Filozofija palanke je, po mišljenju Konstantinovića, normativistička i normativna, nad-lična i ne-lična. U palanci je svaka stvar zatvorena u čvrste oblike normativnosti, što se u potpunosti odnosi i na religiju. Međutim, teizam palanke, uključujući i Boga kao vrhovnoga nad-ja, ostaje u sferi racionaliteta, odbijajući svaki intuicionizam. Bog, kao „prvi izvor“, „svevideći“ i „sveznajući“, jeste onaj koji zna, a o kome se ništa ne može znati. Ovde je reč o jednom opštem, normativnom Bogu sa kojim se ne može i ne sme opštiti jer bi lično opštenje s njim značilo otpadništvo od duha palanke. Lično opštenje je mistično i kao takvo nespojivo sa normativno-racionalističkim, zdravo-razumskim, „trezvenim“ duhom palanke. Zbog svega toga je ovaj normativni teizam mnogo više etički nego spekulativno-metafizički. To je, zapravo, jedan *ateizam*, u kome je Bog stavljen u službu palanačkih normi (Konstantinović, 2006: 39).

Zanimljivo je i autorovo viđenje palanke kao *pozorišta normativnosti* u kome se izlaže podsmehu ono što je neuobičajeno, sve do podsmevanja fizičkoj mani. Svojevrsna „tiranija palanke“ ide dotle da se ona ruga ma kakvoj ljudskoj odlici po kojoj se pojedinac razlikuje od drugih. Ismejava se svaka posebnost, svaka različita sklonost koja pojedinca izdvaja iz gomile. U ovome svirepom pozorištu vlada neobuzdani smeh većine sa ciljem da se u mrtvilo duha palanke unese makar simulacija života. Palan-

⁷ Još je tridesetih godina minulog veka etnolog Dinko Tomašić pisao o „današnjim ostacima“ plemenske kulture, o tome da se mnoge pojave u savremenom idejnom, ekonomskom i političkom životu raznih grupa i narodnih zajednica na Balkanskom poluostrvu mogu dovesti u direktnu ili indirektnu vezu sa kulturnim razvitkom iz njihove ranije ili najranije prošlosti (Tomašić, 1993: 889).

ka stvara kulturnu atmosferu u kojoj je čovek glumac ovog alegorijskog pozorišta i tu sudbinu ne može izbeći niko (Konstantinović, 2006. 16–17).

Tako je govorio Konstantinović. No, ova priča o normiranju može se aktuelizovati i dograditi, sociološki prebaciti sa religijskog i estetskog plana na plan čitave palanačke kulture. Kultura kao celina simboličkih formi u mnogim svojim segmentima podleže normiranju. Ono u jednom smislu doprinosi njenom održanju, dok u drugom ugrožava njen integritet i opstanak (види Соколов, 2001: 153–155). Maločas smo videli da je Bog zatvoren u normu, ali i čovek se kao biće kulture potencijalno nalazi u jednom zatvorenom kavezu. To se najbolje može videti na primeru odnosa ljudi prema tradiciji. Sve dok se na tradiciju gleda kao na skup vrednosti, običaja, verovanja i ponašanja koje smo nasledili iz prošlosti, ona je tu da posluži kao uzor, inspiracija ili podstrek na nova stremljenja. U slučaju, pak, da se preko tradicije nameću ideje i vrednosti kao imperativ i isključiva smernica ponašanja, tradicija tada prelazi u normu – ona više ne opisuje već propisuje na koji način se svi moraju ponašati. Sociološki gledano, tradicija presvlači ideje u ideologiju, a ona sama zaogrće plašt tradicionalizma. Kultura prestaje biti forma (simboličkih sadržaja) i postaje norma (obaveznog postupanja).

Najsvežiji primer koji se tiče naopakih odnosa u društvu, onih koji predstavljaju prepreku njegovoj modernizaciji, je fama koja se u Srbiji stvara oko upotrebe, čuvanja i „odbrane“ ćiriličnog pisma. Ministarstvo kulture donelo je Nacrt strategije razvoja kulture sa predlozima koji nas vraćaju daleko u prošlost, diskriminišući i drugo „srpsko“ pismo – latinicu. U Nacrtu se, između ostalog, za izdavače knjiga koji ne objavljuju na ćirilici predlažu kaznene i ucenjivačke mere. Recimo, daju se poreske olakšice za knjige (novine, časopise) koje se štampaju ćiriličnim pismom. Zatim, prilikom otkupa knjiga za biblioteke predlog je da prednost imaju domaća književnost, domaća naučna i stručna knjiga i ostala izdanja štampana ćirilicom. Čak se u državnom finansiranju prevodnih izdanja prvenstvo daje prevodima koji se publikuju na ćirilici?! Time ćirilica prestaje biti jedna kulturna specifika, već postaje imperativ, norma koja se nameće u društvu koje je po svom sklopu višenacionalno i plurikulturno. *O tempora, o mores!*

Ad 9. Po meri zatvorenog sveta kakav je duh palanke subjekt je apsolutno zapostavljen. Stvarnost je za palanku ono što je jedino istinito, objektivno, dakle ne-lično. Priznaje se i hvali „istina“ opšteg, tipskog, prosečnog. Drugim rečima, stvarnost je banalnost, mesto za odricanje od snova, iluzija i želja. Konstantinović u banalnosti vidi prvo načelo ništavila! Shodno „tipičnom infantilnom mazohizmu“ koji predstavlja jedinstveni put duha palanke u ništavilo, pojedinac se odriče sopstva, spreman je na poricanje vlastitog Ja, ličnog identiteta, svega što se može pripisati subjektu (Konstantinović, 2006: 78–79). U vanvremenoj kapsuli, dozvoliću sebi da „slobodnije“ protumačim pisca, palanka ostaje da živi u večnosti, a banalnost joj je potrebna da bi žrtvovanjem pojedinačnog potvrdila ništavilo.

Ništavilo kao aksiom i banalnost kao njegova potvrda nalaze u duhu palanke idealnu atmosferu koja pripada domenu beskonfliktnog načina postojanja. Apsolutna „saglasnost“, kao i apsolutni nametnuti „red“ pripadaju tipičnim oblicima pasivne egzistencije. Jednoobraznost kao jedno

od vladajućih načela duha palanke jeste zaštitni znak poraženog individualiteta. Nekritičko identifikovanje s postojećim vrednostima i uzorima govori o pasivnosti kojom se žrtvuju individualni izbori i raznovrsnost načina čovekovog samopotvrđivanja. Poznato je da bez „konflikta“, „prestupa“ i „prekršaja“ nema kretanja i preobražaja, a uz njih ni slobode, svesti i transcendencije (Božović, 2002: 36–37). Banalnost je tu da ljude brani od dijaloga, razmene mišljenja i kritike jer bi se oni suprotstavili tako željenom ništavilu.

Veoma lucidno i inteligentno je Zlatko Paković ocrtao „krug metamorfoza“ koji je duh palanke, u svom lukavstvu i svojoj prilagodljivosti, u nekoliko poslednjih decenija opisao u Srbiji. Taj duh je krenuo od duha birokratskog socijalizma, preko nacionalističke euforije i ratnohuškackog javnog mnjenja do sadašnje maske kao duha totalne banalnosti. Po njemu, socijalna depresija i zabavljачka banalnost predstavljaju poslednji stadijum duha palanke. Poenta je u tome što je sve ostalo isto samo se promenio „žanr“: donedavno su padale glave, a sada padaju duše (Paković, 2013: XII). Dok je banalnosti biće i palanke.

Ad 10. Nasuprot banalnosti, senzacionalizam se kod Konstantinovića postavlja kao „drugo načelo ništavila“. U takvoj konstelaciji odnosa individualizam se javlja kao opozit „objektivnosti“ banalnog. Zbog toga izgleda da je izlazak iz palanke izlazak u senzacionalno. Rečju, svet je senzacionalan jer je palanka ne-senzacionalna (banalna). Dualizam palanka – svet jeste dualizam na čijim suprotnim polovima stoje obično i neobično, zatvoreno i otvoreno. Banalno je obično (kao svakodnevno), dok je duhovno genijalno (kao senzacionalno). Senzacionalizam počiva na motivu izuzetnosti, na težnji ka izuzimanju od svakodnevnog, i zato je trenutačan i neponovljiv (Konstantinović, 2006: 81–82).

Banalno i senzacionalno se u nekim drugim okolnostima nalaze u drugačijem odnosu. Dok je, primerice, u Konstantinovićevoj kič palanci pojam senzacionalnog oprečan pojmu banalnog, u kič kulturi „opšteg“ tipa ovi pojmovi čine čak nerazlučivo jedinstvo. Kič je, nasuprot avangardi, tvorevina iz reda zatvorenih formi, a kao najčešći atributi kičerske strukture (pored banalnog i senzacionalnog) navode se: standardno, stereotipno, konvencionalno, imitativno, shematičko i dogmatsko (Božilović, 2006: 59). Iz rečenog proizlazi da senzacionalno poprima negativnu konotaciju, u smislu nečega što je bezvredna intriga, tabloidna provokacija i sve ono što je „na prvu loptu“ zapaljivo za javnost. U tom smislu ovi pojmovi jesu sinonimi jedne *par excellence* kič egzistencije.

ZAKLJUČAK

Ad 11. *Iskustvo nam je palanačko* – ova sentenca Radomira Konstantinovića nosi snagu Marksove 11. teze o Fojerbahu, mada je smisaono i suštinski popotpuno različita od nje. Ovom rečenicom, odnosno filozofskom mišlju, naš autor započinje svoju knjigu, a ne bi bilo pogrešno da je njome i završio. Njome je Konstantinović na najbolji (i najkoncizniji, što je kvalitet samo velikih pisaca) način rezimirao sve što čini suštinski život

jednog žitelja palanke shvaćene u smislu nekakvog kulturnog središta.

Palanačko iskustvo čvrsto je ugrađeno u naš kulturni obrazac. Iskustvo nam je prešlo u naviku i tu se za večnost nastanilo. Navika se toliko okamenila da je nikakva moderna (napredna) ideja ne može slomiti. Živimo u XXI veku, globalizovanom svetu i plurikulturnom društvu sa identitetima koji se konstituišu, prepoznaju i čitaju u *mišljenju razlike* (Božilović, 2016: 30). Naš život u kasabi zamenili smo uživanjem u osvetljenim, klimatizovanim i tehnički savršeno opremljenim prostorijama, ali naš duh se gotovo ni za jotu nije promenio. Iskustvo nam je palanačko i ono će takvo ostati sve dok palanku budemo smatrali nacionalno bezbednim utočištem – našim skloništem od sveta.

LITERATURA

- Bauman, Zigmunt. *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2009.
- Božilović, Nikola. *Kič kultura*. Niš: Zograf, 2006.
- Božilović, Nikola. *Kulturno klatno. Ogledi o tradiciji i modernizaciji kulture srpskog društva*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 2014.
- Božilović, Nikola. *Ogledi o popularnom*. Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 2016.
- Božović, Ratko. *Dominacija i otpor*. Beograd: Čigoja štampa, 2002.
- Božović, Ratko. *Molitva osame*. Beograd: Čigoja štampa, 2016.
- Čolović, Ivan. *Rastanak s identitetom*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2014.
- Čolić, Snježana. *Kultura i povijest*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2006.
- Čupić, Čedomir. “Tradicionalizam i autoritarizam kao prepreke modernizacije društva u Srbiji”. U *Antropološka teorija i društvena praksa: na tragu istraživačkog iskustva Zagorke* Golubović, uredila J. Đurić, 115–127. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2014.
- Gidens, Entoni. *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi culture, 2005.
- Golubović, Zagorka. *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika, 1999.
- Hejvud, Endru. *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
- Jakšić, Božidar. “Paradoks beogradske ‘praksis grupe’”. U *Antropološka teorija i društvena praksa: na tragu istraživačkog iskustva Zagorke* Golubović, uredila J. Đurić, 83–103. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2014.
- Jovanoviћ, Bojan. *Пркос и инат*. Beograd: Завод за уџбенике, 2008.
- Jovanović, Milica. “Fantazije zatvorenog društva”. *Danas* 17–18 februar (2007): IV.
- Jovanoviћ, Слободан. *Културни образац*. Beograd: Стубови културе, 2005.

- Konstantinović, Radomir. *Filosofija palanke*. Beograd: Otkrovenje, 2006.
- Lévy-Bruhl, Lucien () *Primitivni mentalitet*. Beograd: PlatΩ, 1998.
- Levi-Stros, Klod. *Divlja misao*. Beograd: Nolit, 1966.
- Maffesoli, Michel. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London: Sage, 1995.
- Marx, Karl. “Teze o Fojerbahu”. U K. Marx i F. Engels, *Dela*, tom 6 (red. B. Živojinović), 455–458. Beograd: Prosveta, 1974.
- Paković, Zlatko. “Metamorfoze duha palanke”. *Danas* 17–18. Avgust (2013): XII.
- Петровић, Драгослав Б. *Сабор трубача у Гучи: јуче, данас, сутра*. Ниш: Нишки културни центар, 2016.
- Rot, Klaus. *Od socijalizma do Evropske unije*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2012.
- Соколов, Е. В. *Културологија: огледи из теорија о култури*. Београд: Просвета, 2001.
- Stojanović, Dubravka. *Ulje na vodi: ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Peščanik, 2010.
- Tomašić, Dinko. “Plemenska kultura i njeni današnji ostaci”. *Društvena istraživanja* 2, 6 (1993): 889–906.

Nikola Božilović

THESES ON KONSTANTINOVIĆ: THE SMALL-TOWN SPIRIT IN THE CONTEMPORARY SERBIAN CULTURE

Summary

From Radomir Konstantinović’s famous work entitled the Small-Town Philosophy, the author draws eleven characteristic “theses” after the same number of Marx’s theses on Feuerbach. And that is where any similarity between these two authors ends (if there is one to begin with at all). The intention is to sociologically rethink and transfer the essential thoughts on the small-town spirit, characteristic of a provincial culture, to our present, the everyday Serbian culture. In that sense, the paper discusses “the impulse to close in” that accompanies the small-town spirit, the strong feeling of collectivity, the conservatism characteristic of the small-town style, the connection between the small-town spirit and tribal culture, followed by normativism, totalitarianism, banality and other traits of the small-town way of life. The motto of this work, observed from the viewpoint of an average “small-towner”, can be summarized by two sentences: We are firstborn and eternal, and if someone wants to change something they should better adjust to us, since – we are the world. Any activity is redundant because it leads to changes, and that is the ultimate betrayal of the small-town spirit itself.

By making Konstantinović’s ideas current, the author of this paper attempts to find the fundamental causes of the traditionalization of

Serbian culture, which represent a huge obstacle on its way to modernization – the essential compatibility with the world. An important question is to be answered: To what extent are the small-town spirit and small-town consciousness present in the culture of the contemporary Serbian society? The answers to this question can facilitate the uncovering of the true essence of our current existence in Serbia, which has never fully liberated itself from the clutches of the small-town spirit.

Key words: small-town spirit, collectivism, traditionalism, normativism, tribal culture, banality, sensationalism, Serbia.